

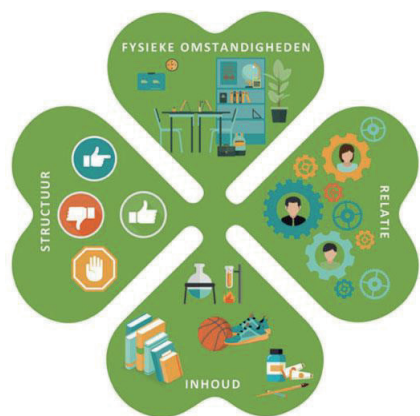
Zonder wèlke relatie geen prestatie?

Leerlingen hebben elkaar de laatste drie schooljaren zowel live als online meegemaakt, terwijl er ook verschillende lockdowns plaatsvonden. Wat is het effect van de coronaperiode en lockdowns op hun onderlinge samenzijn? Hoe geef je als leraar sturing aan hun groepsdynamisch proces? Het vraagt om het hernieuwd invulling geven aan jouw relatie met hen en hun onderlinge relaties. Dit bewerkte artikel 'Relatieparadox in het onderwijs' van Oldeboom, Dokman en Van Beusekom (2020) biedt hierbij (h)erkenning en richting. | Tekst

Douwe van Dijk

Het didactisch klaverblad (Oldeboom, 2020) biedt houvast bij het inrichten van een les op maat. Leraren dienen ervoor te zorgen dat de vier klaverbladen goed met elkaar interacteren (zie figuur 1). Ze staan voor Fysieke factoren (opstelling materialen, inrichting ruimte), Relatie (tussen leraar en leerlingen en leerlingen onderling), Inhoud (lesinhoud) en Structuur (organisatie en regels tijdens de les). Samen vormen ze het acroniem FRIS.

Figuur 1 Het didactisch klaverblad (Oldeboom, 2020)

Terwijl de andere drie klaverbladen er evengoed zeer toe doen wordt hier nu vooral op de Relatie ingezoomd. Het begrip 'relatie' geeft aan dat er sprake

is van sociale interactie tussen mensen (Argyle, 2017) en dat er verbinding is tussen personen. Die verbinding ontstaat doordat mensen met elkaar communiceren en zich daardoor tot elkaar verhouden (Burlison, 2010). Als een relatie een gegeven is, dan is de vraag belangrijk welke relatie er tussen leerlingen onderling en tussen leraar en leerlingen gewenst is. En al is de onderlinge relatie tussen leerlingen en bijbehorende klassendynamiek van belang (Dokman et al., 2018), in dit artikel wordt vooral de relatie tussen leraar en leerlingen belicht.

Generieke relatiekenmerken in het onderwijs

De wijze waarop leraren relaties met leerlingen aangaan is per relatie uniek. Toch zijn er generieke kenmerken aan te geven. Over de wijze van interacteren en communiceren wordt vaak verwezen naar de Roos van Leary (1957). Leary gaat ervan uit dat gedrag gedrag oproept. In zijn Roos heeft hij twee dimensies uitgewerkt. De verticale dimensie gaat over de mate van dominantie en volgzaamheid, beter bekend als Boven-Onder. Op de horizontale dimensie wordt doorgaans de mate van verbondenheid aangeduid. Over de verticale dimensie bestaat veel consensus. Over de horizontale dimensie is minder

consensus. Verbondenheid wordt door auteurs verschillend geduid. Leary zette 'love' tegenover 'hate'. Andere invullingen zijn nabijheid vs. distantie, eigen belang vs. gezamenlijk belang of samenwerking vs. oppositie. Hier is dus sprake van een zekere controverser. Wat is het achterliggende criterium waarmee een dimensie van de relatie geduid kan worden?

De controverser lijkt te ontstaan doordat er twee criteria door elkaar heen gebruikt worden, te weten (a) relatie door middel van een gedeelde inhoud of taak en (b) relatie door persoonlijke kenmerken. Door de horizontale dimensie in twee dimensies uit te splitsen ontstaat er een oplossing voor deze controverser. Er ontstaat nu een driedimensionale invalshoek omtrent relatie, waarbij het bij elke dimensie gaat om 'balancing the never balanced' (Cohn, 1974). Het model met de drie relatiedimensies (zie figuur 2) levert het onderwijs interessante en relevante inzichten op en wordt daarom nu verder uiteengezet. Deze wordt aangevuld met een korte overdenking over de wijze waarop en mate waarin er relatie ontstaat in het onderwijs tussen leraar en leerling. Dit is zeker bij het 'loskomen' van het coronatijdperk, gepaard gaand met dynamische groepsprocessen waar een leraar zich toe te verhouden heeft, van belang.

Gezagsdimensie

Bij de verticale, Boven-Onder-dimensie gaat het, zoals eerder al aangegeven, over leiding nemen vs. volgen en over kunnen bepalen wat en hoe anderen moeten doen en laten vs. je kunnen schikken (Verhaeghe, 2015). Als een leraar veel gezag heeft in een relatie wordt dat ook wel de gelegitimeerde machtsrelatie

genoemd. Leraren zijn duidelijk, consequent, rechtvaardig en handelen eerlijk. Indien een leraar te rigide is of te dominant een stempel drukt op orde en naleving van de regels, dan loopt hij het risico zijn gezag kwijt te raken. De gezagsdimensie is in het onderwijs op papier een gegeven, in de praktijk staat deze steeds vaker onder druk (Verhaeghe, 2014). De macht van leraren is gelegitimeerd, maar door een aantal leerlingen en ouders lang niet altijd meer gerespecteerd en geaccepteerd. Zeker in de a-ritmische corona-onderwijsjaren wordt de leraar hierop uitgedaagd.

Functionele dimensie

Bij de functionele relatie gaat het over het vermogen om samen te werken met als bedoeling een taak of opdracht uit te voeren. Bij de functionele dimensie van de relatie komen competenties van mensen samen. Indien deze competenties

Persoonlijke dimensie: de leraar neemt een deel van zijn mens-zijn mee in het contact met zijn leerlingen en vice versa

complementair zijn, dan vergroot dit de kans dat de taak of opdracht goed afgerond wordt. Omdat de samenwerkenden hier belang bij hebben wordt de relatie functioneel genoemd. Als de binding tussen leraar en leerling er niet of onvoldoende is, dan leidt dit tot niet-functioneel alleen-gedrag.

Bij deze dimensie is de relatie tussen leraar en leerling specifiek omdat er twee opvallende verschillen zijn tussen hen. De leraar is deskundig(er)

met betrekking tot de lesinhoud en waardeert het belang van de lesinhoud anders dan de leerlingen. Om een les functioneel goed te laten verlopen dient de leraar bijvoorbeeld aansprekende werkvormen met voldoende differentiatiemogelijkheden en een passend werktempo voor elke leerling te realiseren. Zeker wanneer een klas intrinsiek gemotiveerd is voor een vak of les kan de functionele dimensie van de relatie tot zijn recht komen. Deze dimensie vormt feitelijk

de kern van de onderwijsrelatie. De leraar zoekt hierbij – liefst in overleg met de leerlingen – naar evenwicht tussen samen en alleen werken. Het kan de relatie voeden indien leerlingen aan een eigen taak kunnen werken of tijd krijgen om iets voor zichzelf te doen. De samenhang van de functionele- en gezagsdimensie van de relatie komt bijvoorbeeld tot uiting indien de leraar veel vakexpertise heeft die hij gepast op leerlingen kan overbrengen waarmee de leraar als vanzelf gezag krijgt.

Persoonlijke dimensie

De van de oorspronkelijke functionele dimensie 'afgesplitste' persoonlijke dimensie van de relatie benadrukt de wederkerige erkenning van karakter- en persoonlijkheidskenmerken. Bij deze dimensie is het minder van belang wie bepalend is en/of welke resultaten er behaald worden. Wel gaat het hier om het informeel aan elkaar kenbaar maken van smaak,

levensbeschouwelijke voorkeuren en/of opvattingen. Het gaat hier feitelijk om verbinding in de relatie op basis van persoonlijke identiteiten (Heldeweg et al., 2009; Ruijters, 2015). Op basis van nieuwsgierigheid en (h)erkenning van zichzelf en de ander kan er een spel van aantreking - nabijheid en afstoting - distantie plaatsvinden (Verhaeghe, 2014).

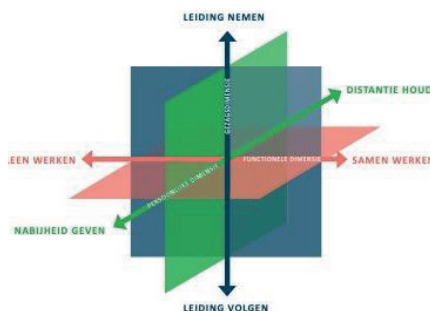
De persoonlijke dimensie manifesteert zich ook duidelijk in het onderwijs. Leraar ben je met hart, hoofd en handen. Er staat een persoon met zijn eigen levensverhaal voor de klas, niet alleen een gezagdrager of functionaris. En ook de leerling is niet alleen maar volgend functioneel aan het leren, hij brengt in de ontmoeting met de leraar net zo goed zijn eigen levensverhaal en gemoedstoestand van dat moment mee. Waar de gezags- en functionele dimensie van de relatie wel een formele positie hebben in het onderwijs geldt dit

niet voor de persoonlijke dimensie. Met een persoonlijke invulling van de relatie neemt de leraar een deel van zijn mens-zijn mee in het contact met zijn leerlingen en vice versa. Het zorgt voor een wezenlijke ontmoeting tussen mensen in een (samenwerkings) relatie waarin geleerd wordt.

De persoonlijke dimensie van de relatie bepaalt in het onderwijs de maat voor de wezenlijke verbinding tussen leraar en leerling. Bij een door beide partijen gewenste invulling ervan creëert het iets extra's, geeft het energie en betekenis aan het samenzijn in een onderwijssetting. Juist daarom kan (en moet) deze dimensie geen formele positie hebben. Door binnen impliciete kaders persoonlijke interesses of iets dat je op tv geboid heeft met elkaar te delen kan kleur gegeven worden aan de ontmoeting tussen leraar en leerlingen. De coronatijd met haar lockdowns liet juist zo indringend zien hoe belangrijk de

persoonlijke dimensie is. Leerlingen 'schreeuwden' om live contact, om samen dingen te leren en te beleven. Belangrijk hierbij voor de leraar is om goed aan te voelen wanneer gepast afstand te houden en de relatie niet té persoonlijk te maken. Moreel en wet- telijk gezien is er immers een gezags- relatie, die in ieder geval de leraar vanuit zijn verantwoordelijke (machts) positie moet onderkennen.

Figuur 2 De drie relatiedimensies

In bovenstaand model '3D-relaties' zijn acht kleinere kubussen te onderscheiden. Elke kleinere kubus beschrijft zichtbaar gedrag. Een leraar gedraagt zich bij bijvoorbeeld Leidend-Samen-Nabij (LSN) anders dan bij Volgend-Alleen-Distantie (VAD). Zo communiceert de LSN-leraar duidelijk welke afspraken er in de les gelden, weet leerlingen vakdi- dactisch te boeien en vertelt af en toe een persoonlijke anekdote. Hiermee sorteert hij een bepaald effect bij leerlingen. Zo kan hij mede afhankelijk van spontane gebeurtenissen in de les zijn gedrag afstemmen op leerlin- gen en de situatie.

Gezagsdimensie: de leraar is duide- lijk, consequent, rechtvaardig en handelt eerlijk

Relatieparadox

Ook – juist! – in dit model geldt het 'balanceren van het ongebalan- ceerde'. Als een leraar bijvoorbeeld te weinig kaders hanteert en tegelijker- tijd wel informeel uitwisselt over een Tiktok-filmpje dan kunnen leerlingen hem als minder gezagdragend erva- ren. Het investeren in de persoonlijke dimensie van de relatie kan zo de functionele en gezagsdimensie van de relatie verzwakken. Hier geldt dan: ondanks een relatie, toch geen prestatie. En zo kan een relatiepa- radox ontstaan: investeer je teveel in nabijheid vanuit de persoonlijke dimensie, dan kan dit je gezagspo- sitie aantasten en wordt er tevens minder geleerd. Het frappante is dat dit ook geldt als je als leraar teveel 'op afstand' bent en geen (persoon- lijke) interesse toont. Indien je ook nadrukkelijk bepaalt hoe de les dient te verlopen, dan zullen leerlingen je als 'koud' en niet toegankelijk ervaren, waardoor ook nu de kans groot is dat er minder geleerd wordt (functionele dimensie).

Je leraargedrag heeft niet alleen effect op individuele leerlingen maar zeker ook op de groepsdynamiek in een klas. En andersom geldt ook dat de gewenst en benodigde mix

ten aanzien van de relatiedimensies per klas kan verschillen en daarmee ander leraargedrag vraagt om tot goede lessen te komen. Als iets dit (nogmaals) duidelijk heeft gemaakt, dan is het de coronaperiode wel geweest. Het didactisch klaverblad biedt houvast in het streven naar een optimaal evenwicht van de drie relatiedimensies: zonder welke relatie geen prestatie? ●

Bronnen

Scan de QR-code naar de bronnen

<https://bit.ly/3vKfdtM>

Contact

d.van.dijk@hva.nl

Douwe van Dijk is docent Sociale Wetenschappen /Pedagogisch Bekwaam - ALO - Hogeschool van Amsterdam

Foto's

Anita Riemersma

Kernwoorden

gezagsdimensie, functionele dimen- sie, persoonlijke dimensie, groepsdy- namica

